

KİTABA MEDHİYE: SÜNBLZÂDE VEHBÎ VE ESÂMÎ-İ KÜTÜB KASİDESİ

Yusuf BABÜR¹

Özet

Ortaçağ İslam dünyası ve milletleri, pozitif bilimlerde de beşerî bilimlerde de oldukça ileri seviyede bulunuyordu. Beşerî bilimlerdeki ilerleme zamana bağlı olarak devam etti; ancak pozitif bilimlerdeki ilerleme yavaşladı ve İslam devletleri, bugün Batı diye tabir ettiğimiz milletlerin gerisinde kaldı. Görünen kadarıyla çeşitli alanlarda gerilemenin temel sebepleri; kitaba verilen önemin azalması, İslam devletlerinin bünyesinde olan kitap ve kütüphanelerin yağmalanması, ilme ve kitaba önem vermeyen yöneticilerin işbaşına getirilmesidir. İslam devletleri bünyesinde milyonlarca kitabı muhtevî kütüphanelerin kurulduğu, çeşitli seyahatnamelerde ve tarih kaynaklarında bildirilmiştir. Ne acı ki devletler yıkılıp yenisi kurulurken bu kütüphaneler ve kitapların çoğu yağmalanmış, imha ya da ihmal edilmiştir. Çalışmamızda, Sünblzâde Vehbî'nin kitap adlarına telmihte bulunduğu bir kasidesinden yola çıkılarak İslam dünyasında kitap ve kütüphaneler hakkında özet bilgi aktarılmıştır. Ardından da Vehbî'nin şiiri incelenmiş ve şiirde geçen elli civarında kitap hakkında malumat verilmiştir. Adlarını bile çoğumuzun duymadığı bu kitaplar, Osmanlı medreselerinde okutulan temel ders kitaplarıdır. Muhtemeldir ki Sünblzâde Vehbî de bu şiiri yazarken adı geçen kitapların o dönemdeki genç nesiller tarafından bilinmesini amaçlamıştır. Yüzlerce yıllık eğitim sistemini sırtlayan temel eserler unutulmasın istemişti. Biz de Vehbî gibi, kültür birikimini aktarmak adına adı geçen kitapların bilinmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sünblzâde Vehbî, Medreselerde Okutulan Kitaplar, Esami, Kaside

PRAISE FOR BOOKS: SUNBLZÂDE VEHBÎ AND HIS ODE ESAMÎ-İ KUTUB

Abstract

Medieval Islamic world and nations had an advanced level of success in both positive sciences and humanities. The progress made in humanities kept going on depending upon time; but the progress in positive sciences decelerated and the Islamic states fell behind the nations which we call as West today. The main reasons for the regression in various areas are that decreasing in attaching importance for books, plundering of the books and libraries within the body of Islamic states, appointing the governors who don't give importance for books and education. It is indicated in different travel books and historical sources that libraries which consist of millions of books had been founded within the body of Islamic states. In our study, a summary information about the books and libraries in Islamic world is given on the basis of an ode of Sunblzâde Vehbî where he made references to the names of books. Then the poem of Vehbî is analyzed and information about nearly fifty books mentioned in poem is supplied. These books which we have never heard of are the basic coursebooks taught in Ottoman madrasas. It is likely that when Sunblzâde Vehbî wrote this poem, he aimed informing the young generations about the books mentioned. He desired these basic works which supported centuries old education system not to be forgotten. And we, like Vehbî, are of the opinion that these mentioned books should be known and recognized on behalf of cultural knowledge transfer.

Key Words: Sunblzâde Vehbî, Books taught in Ottoman Madrasas, Esami, Ode

¹ Yrd.Doç.Dr.,Erzincan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yusuf_babur@hotmail.com

GİRİŞ

Yazmak; Arapça كُتِبَ (ketebe) “iki deriyi ya da sahtiyani sıyrımla dikerek birbirine eklemek” kelimesi ile karşılaşılır. ‘Ketebe’ kelimesi yaygın Arapça’da ise “harfleri yazarak birbirine ekleme” anlamında kullanılır. Bu bağlamda bakıldığında kitap; كِتَابُهُ (kitâbetun) kelimesi “yazarak dizme” anlamındadır. (Türker 2010: 1257)

İslam coğrafyasında dikkate değer manada kitap telifi, tercümesi ve kütüphanecilik faaliyetlerinin Emevîler döneminde başladığı görülmektedir. Paralel gelişmeler, Endülüs Emevîlerinde de yaşanmıştır. Fatımîler, Eyyubîler, Hamdanîler, Ammaroğulları, Zengîler, Memlûkler, Resulîler, Büveyhîler, Samanîler, Gazneliler, Harizmîler, İlhanlılar, Timurlular, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi İslam devletlerinde de güçleri ve hükümdarlarının merakı oranında ilim ve kitaba ilgi gösterilmiştir.

İslam dünyasının müthiş birikimi olan milyonlarca kitap ve kütüphane; Haçlılar, Moğollar, İspanyollar, Hristiyan din adamları ve iç karışıklıklar sebebiyle tahrip edilmiştir. Hâl böyle olunca belki milyonlarca kitap yok olup gitmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı kütüphanelerinde kayıtlı toplam kitabın 150.000 olduğu görülür. (Güran 1997: 117) Bu sayının yarısından fazlasını XV. yüzyıldan sonra kaleme alınan kitapların oluşturduğu düşünülürse tahribatın boyutları daha net anlaşılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda, olağanın dışında, iki farklı dönemdeki kitap faaliyeti dikkat çekicidir. Birincisi Fatih Sultan Mehmed Han dönemi; ikincisi ise Lale Devri’dir.

İstanbul’un fethiyle birlikte Osmanlı büyük bir devlet olma yolunda hızla ilerler. Fatih Sultan Mehmed Han zamanında ciddi bir kitap alım-satım ortamının kurulduğu ve Fatih’in binlerce kitap aldığı rivayet edilmiştir. Sinan Paşa’nın tavsiyeleriyle Saray Kütüphanesi’ne hafız-ı kütüb olarak Tokatlı Molla Lütîfi görevlendirilmiş ve Fatih’in kitaplarının muhafazasından sorumlu olmuştur.² (Ünver 1946: 234-238) XVIII. asır, Osmanlı’nın siyasi çalkantılar yaşadığı bir dönemdir. Dışardaki karışıklıklar devam ederken içerde Lale Devri olarak adlandırılan dönem yaşanmaktadır. Bu dönemde daha ziyade sosyal ve kültürel faaliyetler ön plandadır. Daha önce elle üretim yapan kağıt imalathaneleri olmasına rağmen ilk kağıt fabrikası³ bu dönemde kurulmuştur. Ayrıca önemli eserlerin Türkçeye çevrilmesi için çeviri komisyonları⁴ kurulmuştur. (Erünsal 2015: 168-189) Dikkat çekici bu iki dönemin haricinde Osmanlı’da kitap faaliyetleri ve kitaba verilen önem, devletin gelişimiyle paralellik gösterir.

2 Deli Lütîfi olarak da bilinen Molla Lütîfi, Fatih ile teklifsiz konuşmuş. Rivayete göre Fatih, kütüphenye giderek Molla’dan bir kitap istemiş; Molla da yüksekte olan kitabı almak için orada bulunan bir mermer taşının üzerine çıkarak kitabı almış. Sultan Mehmed ‘Hay ne yaptın! O taş Hz. İsa peygamberin mevlididir, o taş üzerine doğmuştur.’ diyerek latife etmiş. Bir süre sessiz kalıp işine devam eden Molla, bir müddet sonra kapkara ve kirli bir bezi getirip Sultan Mehmed’in dizinin üstüne koymuş. Padişah rahatsız olup ‘Bunu benim üstüme niye getirdin?’ deyince Molla ‘Devletlü padişahım niye huzursuz oluyorsunuz? Bu bez İsa Peygamber’in beşik bezidir.’ diye karşılık vermiş. (İsen, 1998, s. 94-95)

3 1744 yılında Osmanlı’nın ilk matbaacısı İbrahim Müteferrika tarafından Yalova’nın Elmalık Köyü’nde, Hırka Deresi üzerinde, Çardaklı Mevkii’nde bir yerde kurulmuştur. Fabrikanın İstanbul’da kurulmama sebebi ise İstanbul’da yaşanan su sıkıntısı olarak gösterilir. <http://www.hurriyet.com.tr/osmanlinin-ilk-kagithanesinin-bilmeyenleri-27558497>

4 Kaynaklara göre bu tercüme heyetinde Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, İshak Efendi, Medhî Efendi, Mestçizâde Abdullah Efendi, Râzî Abdullatif Efendi, Ahmed İlmî Hâlis Cinân Efendi, Kara Halilzâde Mehmed Said Efendi Neylî Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, Yanyalı Esad Efendi, Ömer Efendi, Arabzâde Hasan Efendi, Ali Efendi, Yekçeşm İsmâil Efendi, Ahmed b.

KLASİK ŞİİRDE KİTAP İSİMLERİNİN ZİKREDİLMESİ GELENEĞİ

Klasik şiirimiz, İslam geleneğinin yüzlerce yıllık birikimi üzerine kurulmuştur. Bu geleneğin yazıya verdiği önemle orantılı olarak hemen her bilgi kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte klasik divan şairleri, genellikle medrese eğitimi almış kültürlü kişilerdi. Şairlerin bilgi birikimlerini şiirlerine yansıtmak ve ispatlamak gibi gayeleri vardı. Nitekim klasik gelenekte, Fuzûlî'nin "ilmsiz şîr esâsı yok dîvâr kimi olur ve esâssız dîvâr gâyetde bî-î'tibâr olur" (Parlatır 2012: 32) şeklinde ifade ettiği âlim-şâir insan tipi makbuldü. Bu yüzden hemen her şair, bilgisini ispatlayacak tasavvuf terimlerini, astronomiye dair kavramları, mitolojiyi, peygamberler tarihini, yer adlarını, kitap adlarını ve bunlara benzer pek çok konuyu şiirine yedirerek sunardı. Şark klasiklerinden sayılan *Mantıku't-tayr*, *Bostân* ve *Gülistân* isimlerini hemen her divanda görmek mümkündür. Bunlar gibi bilinen pek çok kitap ismi, divan şairlerinin şiirlerinde yer bulurdu. Bunlardan divanlarda en sık rastlananları; İbni Sînâ'nın *Kânûn* ve *Şifâ'sı*, Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı, Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Zemâşehrî'nin *Keşşâfı* ve benzer eserlerdi. Bu tarz beyitlerin binlerce örneği mevcuttur ve taranan divanlarda bunlara rastlanır. Müstakil beyitlerden farklı olarak klasik şiirde kitap isimlerini zikretmek amacıyla yazılmış gazel ya da kaside örnekleri olduğu gibi kitaba medhiye tarzında yazılan müstakil şiirler de⁵ mevcuttur.

Tespit edebildiklerimiz içinde bu manzumelerden en uzun olanı ve muhtevasında en fazla kitap ismi barındıranı, Yüsrî'ye aittir. "*Esmâ-i Kütübü Müştemil Na't-ı Şerîf*" başlığı taşıyan kaside, 91 beyitten oluşur ve 125 farklı kitap ismini zikreder.

Ayrıca; Süheyl Ünver, Fatih Kütüphanesinde 4985 numaralı eserin boş bir yerine ilâve edilmiş bir manzume aktarmıştır ki medreselerde okutulan ders kitaplarının ismi manzumede zikredilmektedir.⁶

Receb Efendi, Turşucuzâde Efendi, Seyyid Vehbi Efendi, Nedîm Ahmed Efendi (Şâir Nedîm), Arabzâde Sâlih Efendi. Tezkireci Şerif Halil Efendi, Şâmî Ahmed Efendi, Şâkir Hüseyin Efendi Darendeli Mehmed Efendi, Râzî Efendizâde, Abdurrahman Münib, Küçük Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Hacı Çelebi, Şeyhî Mustafa Efendi, Hüseyin Paşazâde Avfî Mehmed Bey, İzzet Ali Bey (Paşa), Tavukçubaşı Çelebi damadı Mustafa Efendi gibi isimler vardır. (Ayduz, 1997/1, s. 153)

⁵ Tezkire yazarı Latîfî'ye ait şiir şöyledir:

Her dem ehl-i dillerün yanında yâridür kitâb
Mûnis-i evkât-ı yâr-ı gam-güsâridür kitâb
Nitekim eğlencesidür mâl ü câhı câhilün
Ehl-i irfânun da mâl-ı bî-şumâridür kitâb
Yeg durur bin kân-ı zerden ehl-i fazla bir varak
Câhil almaz bir pula n'etsün ne kâridür kitâb
Kenz-i lâ-yefnâya irer pâdişâh-ı vakt olur
Her kimün gencine vü gencîne-dâridür kitâb
Gel berü iy zulmet içre âb-ı hayvân isteyen
Bu sevâd içre o aynun çeşme-sârîdur kitâb
Gonce-veş dil-teng olanun gönlin açar gül gibi
San gül-i sad-berg-i fasl-ı nev-bahâridür kitâb
Ol kişi buldı cihân içinde yâr-ı bî-halel
İy Latîfî her kimün yanında yâridür kitâb (Canım 2000: 86)

⁶

Sarf okusan bir muhterem kişiden
Eline kitabın alsan olmaz mı?
Çalışsan aferin dese işiten
Düşmanın bağrını delsen olmaz mı?
Emsile'yi ezber edüp süregör

Bu tarzın önemli örneklerinden birini de Haşmet vermiştir. Yaklaşık 30 kitap ismi tespit edilebilen tarih kıtasının başlığı “*Târîh-i Kütüb-hâne Der-Câmi-i Fâtih Sultân Muhammed Hân Be-Esâmî-i Kütüb İnşâ Kerde Bûd*” şeklindedir ve 11 beyitten müteşekkildir.

Bir diğer örnek şair Lebib’e aittir. Tercî-i Bend şeklinde yazılmış olan şiir “*Esâmî-i Kütübü Hâvî Mersiyye-i Bî-Bedeldir ki Hâdimî Merhûma Söylemiştir*” başlığını taşır. Sekizer beyitlik beş bendden oluşan şiirde az sayıda kitap ismi tespit edilebilmiştir.

Sünbülzâde Vehbî ise Pîrîzâde Osmân Sâhib Efendî’ye ait kitapların isimlerini zikrettiği 23 beyitlik bir kaside kaleme almıştır. Bu kaside, çalışmamızda incelenmiş olup ellinin üzerinde kitabı ihtiva ettiği görülmüştür. Çalışmada, Sünbülzâde’nin kasidesi nesre çevrilip bugünkü dile aktarılmış ve ismi geçen kitaplar hakkında bilgi verilmiştir.

KASİDENİN İTHÂF EDİLDİĞİ PİRİZÂDE OSMÂN SÂHİB EFENDİ HAKKINDA

1122’de İstanbul’da doğan Pîrîzâde Osmân Sâhib Efendi, İbn Haldun mütercimi olarak meşhur olan Şeyhülislam Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi’nin oğludur. Osmân Sâhib, bir yeniçeri ağası olan dedesi Pîrî Ağa’ya nispetle Pîrîzâde olarak da bilinir. Eğitiminin ardından müderris olmuştur. (Özcan 2007: 291-292) Babasının şeyhülislamlığı dolayısıyla hızlı bir şekilde yükselmiş ve çeşitli görevler almış; ancak bu hızlı yükseliş, beraberinde birtakım dedikoduları⁷ getirmiştir. Sicill-i Osmânî’de bahsedildiğine göre 1158/1745’te Galata kadısı olmuş; müteakip yıl Mekke payesi⁸ almış; 1159/1746’da da İstanbul kadısı olmuştur. Buna benzer birkaç görevin

Maksûd ile muradına iregör
İzzi bilüp kaideye giregör
Merâh’ı bir hoşça bilsen olmaz mı?
Avâmil ne derse amil ol sen de
Misbâh ile nuru ilmi bul sen de
Kâfiye’yi Câmî ile bilsen de
Kendini âlâ eylesen olmaz mı?
Mantık’ın çok olur kiyl ile kali
Hamegâm hûb yazmıştır akvali
Kutbuddînden bilmek için eşkâli
Seyyidi Haşiye’yi bulsan olmaz mı?
Telhîs’in dersine gark olup yanup
Muhtasar sözüne *Mutavvel* katup
Miftah’ın üstüne *Seyyid*’i tutup
İlim deryasına dalsan olmaz mı?
Menar’ın üstüne tut *İbn Melek*
Tavzîhü Telvîhe iriş giderek,
Pezdevîde hasil eylesen gerek
Usulü *Mahlulün* alsan olmaz mı? (Ünver 1946: 102-103)

⁷ Koca Râgıb Paşa’nın sadrazamlığı sırasında Danimarka elçiliğiyle üç yıldan beri sürdürülen ticaret antlaşmasının müzakerelerini Danimarka lehine sonuçlandırması üzerine Danimarka elçisinden 100 kese rüşvet aldığı yolundaki suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. (Özcan 2007: 34/291)

⁸ Mekke payesi aldığı vakit Nevres Efendi olaya: “*پایه مکہ مبارک سکا عثمان ملا* / Pâye-i Mekke mübârek sana Osmân Mollâ” şeklinde tarih düşürmüştür. (Erdem 1994: 147) (Tarih mısrasının Arap harfli yazımı tezkirede yoktur. Tarafımızdan eklenmiştir.)

ardından 1165/1752 yılında Anadolu kazaskerliğine; 1170/1756 yılında ise Rumeli kazaskerliğine nasbolunmuştur. Rumeli kazaskerliğinden iki defa azledilmiştir.⁹ (Akbayar 1996: 1436)

Ardından Şeyhülislâm Veliyyüddîn Efendi'nin vefatı üzerine 1182/1768'de şeyhülislamlik makamına getirilmiştir. Şeyhülislâmlik makamında iken 1183/1770'te vefat etmiştir. Cenazesi Aksaray'da Murad Paşa Camii hazîresinde eski sadrazamlardan Kara Dâvud Paşa'nın kabri civarına defnedilmiştir. Fakat sonrasında torunlarından İbrâhim Bey tarafından kemiklerinin Üsküdar'daki Selimiye Tekkesi karşısında bulunan aile mezarlığına taşındığı kaydedilir. Hazîresi ise Murad Paşa Camisi'nde kalmıştır. (Özcan 2007: 291-292) Mezkurun divanı olduğu rivayet edilse de (Akbayar 1996: 1436) henüz ele geçmemiştir. *Râmiz Tezkiresi'*nde ilim ve fazilet sahibi; ayrıca tarih düşürmede mahir olduğu kaydedilir. (Erdem 1994: 146-150)

Şefkat Tezkiresi'nde ise "*Şeyhü'l-İslâm olmuşdur. Bin yüz seksen iki senesi vefât etmişdir. Bu kıt'a onundur. Kıt'a:*

Gönül yap zâhidâ beyt-i Hudâdır tâ'at istersen

Muhakkaktır ki bâb-ı cenneti hâtır-şiken açmaz

Füyûzât-ı İlâhiyye hemân gurbetdedir Sâhib

Verâ-yı perde-i gaybda olan sırrı vatan açmaz"¹⁰

Şeklinde kısa bir bilgi verilir.

SÜNBUZÂDE VEHBÎ VE KASİDESİ

Maraşlı Sünbülzâde ailesine mensup olan Vehbî'nin doğum tarihi kaynaklarda geçmez. Babası Râşid Efendi, ilmiye sınıfındandır. Maraş'ta eğitimini tamamlayan Vehbî, kendini yetiştirmek için İstanbul'a gelmiş; ilim ve edebiyatta rûştünü ispat ettikten sonra Koca Râgıb Paşa'nın himaye ettiği şairlerden biri olmuştur. Döneminin mesnevî¹¹ şairi olarak bilinir. Bununla birlikte hacimli ve orijinal şiirleri muhtevî bir de divanı; ayrıca Farsça bir divançesi vardır. İstanbul'da kadılık yapan Vehbî, Boğdan, Eflak ve İran'da elçilik de yapmıştır. Vehbî, 1809 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (Banarlı 2004: 781-782; Çavuşoğlu 1999: II/430-440)

Aşağıda incelenen kaside, Pîrîzâde Osmân Sâhib Efendi'nin kitaplarının ismini zikretmek için yazılmıştır. Görüleceği üzere; kitap isimleri aynı zamanda o kelimenin sözlük anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

⁹ Rumeli kazaskerliğine ikinci defa nasbolunduğu vakit tezkire yazarı Râmiz, olaya tarih düşürmüştür:

Yine kim virdi sadr-ı Rûma zînet
Kim itdi lutfile ol sadr-ı ihya

Didi hâtif bu târîh ile Râmiz
Re'îsü'l-'ulemâ 'Osmân Mollâ
رئيس العلماء عثمان ملا (1175/1761) (Erdem 1994: 148)

¹⁰ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0> s. 75.

¹¹ Nâbî'nin *Hayriyye'si* tarzında yazmış olduğu *Lutfiyye* adlı mesnevîsinin yanında *Şevk-engîz* adlı mizahî mesnevîsi mevcuttur. *Tuhfe* adında Farsça-Türkçe; *Nuhbe* adında Arapça-Türkçe iki manzum lügatin de müellifidir.

İsmi geçen kitapların bir kısmının Türkçe'ye henüz tercüme edilmemiş olması, eserler hakkında verilen bilgilerin kaynaklarını da kısıtlamıştır. Daha iyi anlaşılması için şiir aynı zamanda bugünkü dile aktarılmıştır.

Der-Sitâyışkârî-i Müşârun İleyh Be-Telmîhât-ı Esâmî-i Kütüb¹²

mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün

Zihî ol câmi'ü'l-kelm-i kemâlât-ı nigûkârî

Misâl-i **Mushaf-ı 'Osmân'** dır zât-ı pür-envârı

*Aferin ona ki o, iyilik etmeye dair bütün kemalatı sözünde toplamıştır; onun nurlarla dolu zâtı **Mushaf-ı 'Osmân'** (Hz. Osmân'ın Mushafı) gibidir.*

Mu'allâ nüsha-i kübrâ-yı dâniş kim **Mecâlis'** de

Eder tefsîr her muhkem hadîsi niçe esrârı

*İlmin büyük bir nüshası olan **Mu'allâ** (yüce), **Mecâlis'**te (meclislerde) her muhkem hadisi ve onlardaki sırları yorumlar.*

Mübârek hil'at-i beyzâsı zîb-i millet-i beyzâ

Me'âlim' de nola sebk etse **Beyzâvî'** ye âsârı

*Onun şeyhülislamlık kaftanı, İslam ümmetinin süsüdür; **Me'âlim'**de (dine dair eserlerinde ve içtihatlarında) **Beyzâvî'**ye (Beyzavî tefsirine) benzemesine şaşılır mı?*

Mesâbîh-i Hidâye Zav'-ı Misbâh-ı takâsıdır

Tarîkatde eder irşâd râh-ı Hakka ahyârı

***Mesâbîh-i Hidâye** (Hidayet kandilleri), onun **Zav'-ı Misbâh'** (kandilinin ışığı) sayesinde yanar ve fazilet sahibi kişileri Hak yolunda irşad eder.*

Cenâb-ı şeyhü'l-islâm-ı me'âlî-menkabetdir kim

Mutahhar **Nuhbe-**i cürsümedir zât-ı keremkârı

*O öyle büyük bir şeyhülislam öyle derin menkıbelerin sahibidir ki onun tertemiz kerem sahibi zâtı, **Nuhbe'**nin (seçkinliğinin) menba'idır.*

Semiyî-i câmi'-i Kur'ân Pîrî-zâde-i nihrîr

Bulunmaz fazl ile **Eşbâh'** ı dersem şübheden 'ârî

*O âlim ve fâzıl Pîrîzâde, Kurân'ı derleyip kitap haline getirenle adaştır; fazilette onun **Eşbâh'** (eşi benzeri)*

¹² Şiir; Toronto Üniversitesi Kütüphanesi dijital eserler PL 248 S85A18 1837 numaralı taşbaskı Osmanlıca *Sünbülzâde Vehbî Divanı'*ndan, Ahmet Yenikale'nin yayınladığı kitaptan ve Kültür Bakanlığı'nda e-kitap olarak bulunan divan metninden yararlanılarak incelenmiştir.

yoktur desem bu sözden şüphe edilmez.

O rûşen-dil 'aceb **Şemsü'l-ma'ârif**'dir **Metâli**'de
Hemân **Miškât**-ı nûr-âsâ eder **Tenvîr ebsârı**

O gönlü aydınlık kişi, **Şemsü'l-ma'ârif**'in (bilgi güneşinin) **Metâli**'dir (doğduğu yerdir); onun **Ebsâr**'ı (gözleri), etrafı **Tenvîr** eden (nurlarla aydınlatan) **Miškât** (kandil hücreleri) gibidir.

Musaffâ meşrebidir **Mültekâ-yı Ebhur**-ı efdâl
Gurerden müncelî tab'ı **Dürer**'dir cümle güftârı

Musaffâ (Tertemiz) meşreplidir, faziletin **Mültekâ-yı Ebhur**'udur (denizlerin birleşme noktasıdır); **Gurer** (beyaz ve parlak) bir yaratılıştadır, her sözü **Dürer** (inciler) kadar kıymetlidir.

Makâsıd ehline ol bî-nihâye lutfu kâfidir
Şifâdır haste-i ye'se **İşârât**-ı 'atâ kârı

Onun sonsuz lütfu, istek sahiplerinin hepsinin **Makâsıd**'ını (isteklerini) karşılamaya yeter; bağış ve ihsanına dair **İşârât**'ı (işaretleri) bile ümitsizlik hastalarına **Şifâ** olur.

Mücellâ sînesi **Mir'ât**-ı tasdikât-ı dîniyye
Ki oldu mesned-i **Sadru's-şerî'a** suffice-i dârı

Onun **Mücellâ** (cilalı) sinesi, dini tasdikleyen **Mir'ât** (ayna) gibidir çünkü onun evinin sofasında bulunmak bile **Sadru's-şerî'a**'yı (önde gelen şariat sahiplerini) yüceltir.

Fütûhât-ı kerem **Miftâh**-ı bâb-ı lutfuna mahsûr
Olur hisn-ı hasîn ehl-i Minâya zill-i dîvârı

Kerem gösterip **Fütûhât**'ta (fethlerde) bulunması, onun lütfu kapısının **Miftâh**'ı (anahtarı) olarak yorumlanmıştır; onun duvarının gölgesi gök kubbe ehli için bile güzel ve sağlam bir kale hükmündedir.

Hayâlî imtihân-ı **Ezkiyâ**'ya nâkîd-ı **Ekmel**
Nümâyândır gürûh-ı ehl-i fazlîñ anda mi'yârı

Hayâlî (adlı kitap), **Ezkiyâ**'yı (zekileri) imtihan etmek için kullanılacak **Ekmel** (mükemmel) bir mihenk taşıdır; onda fazilet sahiplerinin ölçüsü vardır,

fazilet sahiplerini iyi gösterir.

Erişmiş **Müntehâ'**ya hilye-i **Tehzîb-i Ahlâkı**
Rüsûm-ı **Hikmetü'l-'ayn'**a muvâfık cümle etvârı

Onun **Tezhîb-i Ahlâk'**ı (süslü ve temiz ahlakı)
Müntehâ'ya (en mükemmel noktaya) ulaşmıştır;
bütün tavır ve davranışları **Hikmetü'l-'ayn'**ın
(hikmet gözünün) gördüklerine uygundur.

Dekâyık kenzine şâyeste **Tuhfe Dürre**-i nutku
Hakâyık gencine gevher-feşândır bahr-ı efkârı

Onun söz **Dürre'si** (incisi) bizlere **Tuhfe** (hediye) ve
Dekâyık kenzi (anlaşılması güç hazineler) gibidir;
onun fikir denizi, **Hakâyık gencine** (hakikat
hazinelere) kıymetli cevherler saçmaktadır.

Keremkârâ sen ol kâmûs-ı 'irfânsın ki nâ-çespân
Muhît-i tab'îña teşbîh etmek **Bahr-ı Zehhâr'**

Ey kerem sahibi! Sen öyle bir irfan denizisin ki senin
tabiatının **Muhît'ini** (kuşatıcılığını) **Bahr-ı Zehhâr'a**
(dalgalı denizlere) benzetmek bile uygun değildir.

Cihânda ravza-i behcet-fezâ **Bostân**-ı ikbâlîñ
Hadâyık'dan anı mümtâz kılmış fazlîñ **Esmâr**

Senin bahtının **Bostân'ı**, bu cihanın güzellik ve
ferahlığını artıran bir bahçedir; senin faziletine dair
Esmâr (kissalar), o bostanı diğer **Hadâyık'tan**
(bahçelerden) üstün kılmıştır.

Nusûs-ı hall ü 'akdiñdir **Füsûs**-ı sakk-i âsâyış
'**Uyûn**-ı fetk u retkiñ devlet ü dîniñ nigehdârı

Asayişin ve adaletin **Füsûs'u** (tecelli etmesi), senin
doğru ve âdilâne kararların sayesinde; adaleti
'**Uyûn'un** (gözetiyor olman), bu dini ve devleti
muhafaza eder.

Menâr-ı himmetiñ 'âlî-makâmât-ı tasavvurdan
Kemâl-i rif'atiñ pes-pâye etmiş çarh-ı devvârı

Senin gayretinin **Menâr'ı** (nurlu feneri), yüce
düşünce makamlarını aydınlatır; senin kemalinin
yüceliği gökyüzünü bile ayakları altına almıştır.

Bu 'îzz ü şân ile dîbâçe-i **Maksûd**-ı 'âlemsin
Keremle bende-i dergâhîñ etdiñ cümle ahrârı

*Sen bu izzet ve şerefle âlemin **Maksûd**'unun
(yaratılış amacının) başlangıcı gibisin; kereminle
hürriyet sahiplerini bile dergâhının kölesi ettin.*

Ne rütbe etse **Ta'rifât**'ıñı tavzîh **Vassâf**'uñ
Yine **Evsâf**'ıñıñ îzâh olunmaz 'öşr-i mi'sârı

*Senin **Vassâf**'ın (seni metheden kişi) senin
Ta'rifât'ını (özelliklerini) ne kadar anlatsa da
boşunadır; senin ilmi derecenı anlatamaz; **Evsâf**'ının
(vasıflarının) onda birini bile söylemiş olmaz.*

Bu nazmın berg-i sebz etmiş **Bahâristân**-ı iclâlâ
Gülistân-ı gamıñ bir sünbül-i pejmürde tûmârı

*(Ey Vehbî!) Senin bu manzumen kudretli
Bahâristân'a (bahar bahçesine) taze ve yeşil bir
yaprak olmuştur, manzumen âdetâ senin gam
Gülistân'ındaki (gül bahçesindeki) solgun bir sünbül
demetidir.*

Mutavvel etme bahsi **Muhtasar**'dır Vehbiyâ makbûl
Du'â-yı hayr ile **Telhîs** hoşdur tarz-ı eş'ârı

*Ey Vehbî! Sözü **Mutavvel** etme (uzatma), sözün
Muhtasar'ı (kısası) makbuldür; şiiri **Telhîs** edip (kısâ
tutup) hayır dua ederek bitirmek daha hoştur.*

Esâmî-i kütüb tâ kim ola efvâhda cârî
Vikâye eylesin zât-ı kerîmin Hazret-i Bârî

*Bu kitap isimleri ağızlarda dolaşsın ve Hazreti Allah
senin kerem sahibi zâtını **Vikâye** eylesin (koruyup
esirgesin).*

KASİDEDE TESPİT EDİLEBİLEN KİTAPLAR HAKKINDA BİLGİ

Öncelikle belirtilmelidir ki müellifin zikrettiği bazı kitap isimleriyle kendi maksadının hangi kitap olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Metinde geçen ve kitap adlarıyla örtüşen her kelime değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, literatür taraması yapıldığında aynı ismi taşıyan ya da aynı adlandırma ile bilinen birden fazla eserin mevcut olduğu görülür. Bu durumda yapılacak şey, dönemin eğitim sistemini ve şiirin atfedildiği kişinin mesleğini dikkate alarak ihtimalleri azaltmaktır. Ancak yine de kesin bir yargıya varılamayacağı için; bazen, aynı başlık altında birden fazla kitap hakkında bilgi verilmiştir.

Bahâristân: Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 898/1492) Farsça ahlakî ve edebî eseridir. Câmî'nin 892/1478'de Sa'dî'nin *Gülistân*'ını örnek alarak yazdığı ve Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf ettiği *Bahâristân* tertip ve üslup bakımından *Gülistân*'a benzerse de muhteva açısından farklılıklar gösterir. *Ravzatu'l-ahyâr ve tuhfetü'l-ibrâr* adıyla da anılan *Bahâristân*; eğitici, öğretici ve eğlendirici özellikler taşıyan ve Osmanlı döneminde çok okunan birkaç Farsça eserden biridir. (Gençosman 1963: 5-9; Okumuş 1991: 470-471)

Bahru'z-zehhâr: Kitap, Mehdî-Lidînullâh Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) Zeydî fıkına dair eseridir. Tam adı *el-Bahru'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'î'l-emsâr* olan eser, ashaptan itibaren elliye aşkın müctehidin görüşlerini değerlendirmesi yönünden karşılaştırmalı bir fıkîh kitabı, yer yer akaid, kelâm ve fıkîh usulü ile ilgili bazı meseleleri ele alması bakımından ise ansiklopedik bir çalışma özelliği taşımaktadır. (Kallek, 1991, s. 518) Yemenli müctehid âlim Salih b. Mehdî b. Alî el-Makbilî el-Kevkebânî de (ö. 1108/1696-97), bahsi geçen esere *el-Bahru'z-zehhâr'a el-Menâr fi'l-muhtâr min cevâhiri'l-Bahri'z-zehhâr* adlı bir haşiye yazmıştır. (Özel 2003: 428)

Bezyâvî: Müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şafii fakihî olan Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer Bezyâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil* adlı tefsiridir. Eser genellikle *Bezyâvî* veya *Kadı Tefsiri* şeklinde adlandırılır. Şafii bir âlim olan Bezyâvî'nin yazmış olduğu bu eser, sünniler arasında da çok itibar görmüştür. Eser, sadeliği ile medreselerde şöhret bulmuştur. (Hızlı 2008: 11) *Bezyâvî Tefsiri*, Osmanlı Medrese eğitim sisteminde "Ellili Dâhil" ve "Sahn-ı Seman" derecelerinde, tefsir derslerinde okutulmuştur. Bu eser üzerine sayısız haşiye ve şerh yazılmıştır. (Balci 2014: 1/194-198; Cerrahoğlu 1995: XI/260; Abacı 2006: 35-36)

Bostân: İranlı şair Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça mesnevisinin adıdır. Eser bir mukaddime ve on bölüm (bab) halinde tertip edilmiştir. Birçok hikâyeden meydana gelir. *Bostân* yaklaşık 5000 beyit ihtiva eder. Adalet, siyaset, yöneten - yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlak, Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir. Çeşitli nasihatler veya ibretli cümlelerle sona erdirdiği hikâye ve sözlerini hep bu amaç için kullanmıştır. İslam ülkelerinde bilhassa Farsça öğretimde başvurulan temel eserlerden biri olmuştur. (Karaismailoğlu 1992: 307)

Dürre: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) ölüm, kabir hayatı ve âhiret hallerine dair eseri olan Dürre'nin tam adı *ed-Dürretü'l-fâhire fi keşfi 'ulûmi'l-âhire'* dir. (Özervarlı 1994: 31)

Ekmele: Burhâneddîn el-Merginânî, Hanefî fıkî üzerine yazdığı *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserine, yine kendi kaleme aldığı haşiye *Hidâye* adını vermişti. İçinde kullanılan hadislerin sağlamlığı ile dikkati çeken kitap ve şerhleri, Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca ileri düzeyde temel ders kitabı olarak okutulmuştur. Muhammed Ekmeleddîn el-Babertî'nin (ö. 786/1384) el-Merginânî'nin *Hidâye*'sine şerhi olan *el-İnâye* adlı eseri, Osmanlı medreselerinde müellifinin ismine atfen *Ekmele* adıyla okutulmuştur. (Aytekin 1991: 377-378; Hızlı 2008: 37)

Esmâr: el-Mütevekkil-Alellah Yahyâ b. Şemseddîn (ö. 965/1558) tarafından kaleme alınan eserin tam adı *el-Esmâr fi fikhî'l-eimmeti'l-athâr'* dir. *Esmâr* olarak bilinen bu eser, Mehdî-Lidînullâh'ın Zeydî fıkına dair *el-Ezhâr*

kitabının muhtasarıdır. Yemen’de Zeydî fikhî konusunda okunan meşhur eserlerden biridir. (Özel 2006: XXVII/216-217)

Eşbâh: Eşbâh ve Nezâir, İslam hukukundaki külli kaideleri, benzer meselelerin tabii olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır. (Baktır 1995: XI/456) Bu alanda meşhur altı ayrı eser ve yazarı mevcuttur. (Balci 2014: I/127-128) Bununla birlikte Osmanlı sahasında ‘Eşbâh’ adıyla bilinen ve kullanılan iki önemli eser vardır. Biri Suyûtî’ye (ö. 911/1505) diğeri de İbn Nüceym’e (ö. 970/1563) aittir. Suyûtî’ye ait *el-Eşbâhu ve’n-nezâir fi’n-nahv* nahvın çeşitli konularını benzerlik ve farklılık bakımından inceler. (Balci 2014: I/128; Özbalkıç 1995: XI/457) Zeynüddîn İbn Nüceym’in *el-Eşbâhu ve’n-nezâir fi’l-fürû’* adlı eseri ise İslam hukukundaki külli kaideleri ve benzer meselelerin tabii olduğu ortak veya farklı hükümleri konu alır. (Balci 2014: I/126-127; Baktır 1995: XI/458)

Evsâf: Eser Nasîrüddîn-i Tûsî’ye (ö. 672/1274) aittir. Tam adı *Evsâfu’l-eşrâf* olan eser sülûkün merhalelerini anlatan Farsça tasavvufî ve ahlakî risaledir. (Şahinoğlu 1995: XI/543)

Ezkiyâ: Kelime, ‘zekiler’ anlamındadır. İslam dünyasında *Kitabu’l-ezkiyâ* olarak bilinen temel eser; Hanbeli âlimi Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201) tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin soyu Hz. Ebû Bekir’e dayanır ve dedelerinden Ca’fer b. Abdullah el-Cevzî’ye nispetle İbnü’l-Cevzî diye tanınır. Eser genel anlamda akıl ve zekâ ile her zümreden zeki insanlardan bahsederek bunların bazı sözlerini nakleder. Bu eseri, Osmanlı âlimi Hacı İbrâhim Efendi eseri *Tuhfetü’l-ezkiyâ fi tercemeti Kitâbi’l-Ezkiyâ* adıyla Türkçeye çevirmiştir. (Yavuz ve Avcı 1999: 543-549) Cevzî bu eseri yazmaktaki amacını; zekileri tanıtmak, onlara benzemeye çalışanlara ufuk açmak ve insanları eğitmek olarak açıklar (Güvenç 2000: 9-10) Bunun dışında; *Ezkiyâ* olarak bilinen diğerk kitap, Kadı Beyzâvî’nin kâfiye özeti olan *Lübâbü’l-Elbâb fi İlmi’l-İrâb* adlı eserine Birgivi Muhammed Efendi tarafından *İmtihâni’l-Ezkiyâ Şerhü’l-Lübbî mine’l-Nahv* adıyla yazılan şerhtir. Birgivi’nin eseri üzerine de birçok şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. (Ergün 1996: 8)

Füsûs: Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) bütün fikirlerinin özeti sayılan temel eseridir. Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan eserin tam adı *Füsûsu’l-hikem ve husûsu’l-kilem*’dir. *Füsûsu’l-hikem*, yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izafeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır. Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulan *Füsûsu’l-hikem*’de bölümlerin bir kronolojik sırası olmadığı gibi belirli bir fikrî bütünlüğü takip ettiği de söylenemez. (Tahrallı ve Eraydın 2014: 29-38; Kılıç 1996: 230-237)

Fütûhât: Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eseridir. Kısaca *el-Fütûhât* olarak da anılan eserin tam adı *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye lî ma’rifeti esrâri’l-mâlikiyye ve’l-mülkiyye*’dir. Eser, müellifin ‘sifr’ adını verdiği otuz yedi kitaptan meydana gelir. *Fütûhât*, İslam tarihi boyunca lehte vealeyhte çeşitli görüşlere konu olmuş, birçok âlim eserden övgüyle söz ederken bazıları da ehl-i kible den olan hiçbir kimseye kesinlikle küfür isnat edilmemesi gerektiğini söyleyen müellifine tekfire kadar varan ağır

tenkitler yöneltmişlerdir. (Balçı 2014: III/989-990; Kılıç 1996: XIII/251-258) Bu eserin dışında İslam coğrafyasında adı 'Fütûhât' kelimesi ile başlayan on'un üzerinde eser zikredilmiştir. (Balçı 2014: III/988-989)

Gencine-i Hakâyık: Kitap; Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâyık* adlı eserine Osman b. Ali ez-Zeylâî (ö. 743/1342) tarafından yazılmış olan şerhtir. Eserin asıl adı *Tebyînü'l-hakâyık*'tir. Bu şerh İslam hukukunda güvenilir bir kaynak olma özelliği kazanmıştır. Ebû Hanîfe ve talebeleri yanında daha sonraki Hanefi hukukçularının görüşlerine de yer verilen eserde zaman zaman İmam Şâfiî, Mâlik ve İbn Ebû Leylâ'nın kanaatleri de zikredilmiştir. (Yaman 2002: 262)

Gurer ve Dürer: Şerîf el-Murtazâ'nın (ö. 436/1044) birçok ayet ve hadisi Mu'tezilî bakış açısıyla tefsir ettiği kelâmî ve edebî sohbetler mahiyetindeki eserin adıdır ki tam künyesi *Gurerü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid* şeklindedir. (Cerrahoğlu 1996: XIV/205) Bunun yanında; uzun yıllar kadılık görevinde bulunmuş olan Molla Hüsrev (ö. 1480), karşılaştığı tekil problemlerin kendisine tecrübe kazandırdığını ifade etmiş ve bu tecrübeler sonunda kadıların ihtiyacına cevap verebilecek şekilde *Gurerü'l-ahkâm*'ı yazdığını belirtmiştir. (Ayğın 2009: 20-21) *Dürerü'l-Hukkâm fî Şerh-i Gurerü'l-Ahkâm* adlı eser ise kendisinin *Gurer* adlı kitabına gene Molla Hüsrev'in kendisinin yaptığı şerhtir. Bunlar, hem Osmanlı hukukunun ana kaynaklarından biri olmuş hem de uzun yüzyıllar, şerhleriyle beraber Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Ergün 1996: 20; Hızlı 2008: 37)

Gülistân: Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça eseri, İslam coğrafyasındaki en meşhur kitaplardan biridir. Salgurlu hanedanından Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına 656/1258'de kaleme alınmıştır. Gerek kendi türü içinde gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eser olmuştur. Eser münacat, na't, sebep-i telif ve bir önsözden sonra padişahların hâl ve hareketlerini, dervişlerin ahlakını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet adabını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlakî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir. (İlaydın 1991: III-XI; Bilgin ve Çiçekler 2011: 15-22; Yazıcı 1996: 240-241)

Hadâyık: Tam adı *Behcetü'l-hadâyık fî mev'izeti'l-halâyık* olan eserin müellifi kesin olarak bilinmemektedir. Nâsıruddîn b. Ahmed b. Muhammed tarafından kaleme alındığı zannedilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk dönemine ait bir vaaz kitabıdır. Dinî ve ahlakî konuları içine alan eser, Arapça ve Farsça bilmeyen vaizlerin isteği üzerine, Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından faydalanılarak telif edilmiştir. (Erkan 1992: 346)

Hayâlî: *Hayâlî*; İmam Maturidî'nin öğrencisi Ömer Nesefî'nin yazdığı Hanefi akaid kitabı '*Akâ'idü'n-Nesefî*' üzerine Teftâzânî tarafından yapılan şerhe haşiyedir. Müellifi; Fatih devri âlimlerinden 'Hayâlî' diye bilinen Şemseddîn Ahmet b. Mûsâ İznîkî'dir. Müellif eserini Filibe müderrisliği esnasında kaleme almıştır. Bahsi geçen eserin ise tam adı *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idü'n-Nesefiyye'*dir. Kısaca *Hayâlî* adıyla bilinen kitap Osmanlı âlimlerinin takdirine mazhar olmuş ve çok defa bir imtihan metni olarak kullanılmıştır. (Bebek 1998: XVII/3-5)

Ayrıca *Hayâlî*'nin; ana kitapları medrese öğrencilerinin ezberleyeceği şekilde düzenleyen Kilisli Abdullah ve Dede Cengî Efendi gibi eğitimcilerce haşiyeleri hazırlanmıştı. (Hızlı 2008: 39)

Hidâye: Burhâneddîn el-Merginânî (ö. 593/1197), Hanefi fıkhı üzerine yazdığı *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserine, yine kendisinin kaleme aldığı haşiyedir. İçinde kullanılan hadislerin sağlamlığı ile dikkati çeken kitap ve şerhleri yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde ileri düzeyde temel ders kitabı olarak okutulmuştur. (Kallek 1998: XVII/471-473; Köse 2001: 353) *Hidâye* üzerine sonradan pek çok meşhur şerh ve muhtasar kaleme alınmıştır. Bunlardan Muhammed Ekmeleddîn el-Babertî'nin (ö.1384) *Hidâye*'ye şerhi olan *el-Înâye*'si de medreselerde *Ekmele* adıyla okutulmuştu. Burhânuşşerîa Mahmud (ö. 1274) kızının oğlu olan ikinci Sadruşşerî'a Ubeydullah için, *Hidâye* kitabının bazı önemli bölümlerini bir araya getirdiği *Vikâye (Vikâye er-Rivâye fî Mesâilî'l-Hidâye)* adlı bir eser hazırlamıştı. Torun da bu kitabı *Muhtasar-ı Vikâye* veya *Nikâye* adıyla şerh etmiş ve bu şerh, *Sadruşşerî'a Şerhi* adıyla yüzyıllarca orta düzeydeki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Çok bilinen bu fıkıh kitabından başka Kâtip Çelebi 'Hidâye' ya da 'el-Hidâye' kelimesiyle başlayan 45 civarında eser ismi zikreder. (Balcı 2014: 1807 ve 1889)

Hikmetü'l-'ayn: Necmeddîn Kâtibî el-Kazvinî'ye (ö. 675/1277) ait olan *Hikmetü'l-'ayn*'in mukaddimesinde müellif eseri yazmasının sebebi olarak, *el-'Ayn fî İlmî'l-mantık* adlı kendi eserini inceleyen talebelerinin bu kitaba ilaveten ilahi ve tabii ilimde risale yazmasını istediklerini bildirir. Metafizik ve doğa bilimlerine dair bir eser olan *Hikmetü'l-'ayn*'da İbn Sînâ ve Fahreddîn Râzî'ye çok sayıda atıf yapılmaktadır. (Arıcı 2013: 333)

İşârât: Osmanlı uleması arasında işârât adıyla bilinen ve kullanılan eserin tam adı *el-İşârât ve't-tenbîhât*'tır. Eser İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) aittir ve onun mantık, fizik ve metafiziğe dair en son görüşlerini ihtiva eder. Üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. (Balcı 2014: I/123) İbn Sînâ'nın felsefe konusunda yazdığı en son ve en başarılı kitap olduğu düşüncesi hâkimdir. (Durusoy 2001: XXIII/421-422). Bunun dışında Kâtip Çelebi; adı 'İşârât' kelimesiyle başlayan 28 eser hakkında bilgi vermiştir. (Balcı 2014: I/124-126)

Kenzü'd-dekâyık: Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) Hanefi fıkhına dair eseridir. *Kenzü'd-dekâyık*, müellifin yine kendi eseri *el-Vâff*'nin özetidir. Hanefiler arasında çok muteber olan ve Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan eser bugün bile sahasında en çok başvurulan metinlerdendir. (Yaman 2002: 261)

Makâsîd: Kısa bir mukaddime ve altı bölümden meydana gelmiş olan bu eser Sâdeddîn et-Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) aittir ve kelâma dairdir. Eserde Eş'ariyye'ye ait klasik kelâm kitaplarının istidlâl şekillerinin yanı sıra Gazzâlî'nin dolaylı olarak ve tepki niteliğinde de olsa kelâm muhtevasına çektiği felsefi konuların tesiri fazlaca görülmektedir. (Sinanoğlu 2003: XXVII/420-421)

Maksûd: Müellifi tam olarak bilinmeyen eser, Osmanlı medreselerinde okutulan Arapça sarf kitaplarından biridir. Birgîvî, eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu söylüyorsa da kaynaklarda bu görüşü teyit eden bir kayda rastlanmamıştır. Eser Manisalı Ahmed b. Muhammed tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir. Hocazâde

Ahmed kitaba bazı ilâveler yapmış ve bu çalışma *İlâveli Maksûd* adıyla basılarak dönemin okullarında okutulmuştur. (Demirayak 2003: 453)

Me'âlim: Tam adı *el-Me'âlim fî usûli'd-dîn* olan kitap Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) usul-i din, usul-i fıkıh, fıkıh, hilâf ve cedel konularına dair eseridir. Kitabın adı kaynaklarda genellikle *el-Me'âlim* olarak geçmektedir. (Balci 2014: IV/1379; Yurdagür 2003: XXVIII/202) *el-Me'âlim* olarak adlandırılan bir diğer eser Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud El-Begavî'ye ait Kurân tefsiridir. Kitabın tam adı *Me'âlimü't-tenzîl*'dir. Ayrıca Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrâhim El-Hattabî'nin *Me'âlimü's-Sünen* adlı bir eseri vardır. *Me'âlimü's-Sünen*, Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine yazılmış bir şerhtir. Bunun yanında *Şakayıku'n-Nu'mâniyye* yazarı Taşköprizâde Ahmed Efendî'nin (ö. 968/1561) *el-Me'âlim* adında kelâma dair bir eseri vardır. (Yavuz 2011: XL/151)

Mecâlis: *el-Mecâlis*, Sa'lebî'nin (ö. 291/904) Arap dil âlimleri arasındaki gramer meselelerine dair tartışmaları içeren eseridir. (Çakan 1998: XXVIII/216) Bununla birlikte Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is*'i ve Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî'nin (ö. 1035) *Arâ'isi'l-mecâlis*'i de dikkate alınmalıdır. *Arâ'isi'l-mecâlis* Kısas-ı Enbiyâ'dır ve İslam devletlerinde oldukça meşhur olup tesir alanı geniştir. (Yılmaz ve Demir 2009:357-358) *El-Mecâlis* adlı bir diğer kitabın müellifi Kadı Ebû Ca'fer b. Muhammed el-Ömer el-Üsrûşenî'dir. Bu eser de Hanefi fıkıh üzerinedir. Kâtip Çelebi, 'Mecâlis' adıyla başlayan on civarında eser ismi daha zikretmiştir. (Balci 2014: IV/1268-1269) Ancak Osmanlı dönemi uleması düşünüldüğü vakit ve yaygınlığı dikkate alındığında burada zikredilen eser Sa'lebî'ye ait olmalıdır.

Menâr: Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) fıkıh usulüne dair eserinin tam adı *Menâru'l-envâr*'dır. Gerek sistematik gerekse içerik bakımından küçük bazı takdim ve tehirler dışında, fukaha metoduyla yazılmış en önemli Hanefi usul kitaplarından biri olan Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ünden ihtisar edilmiştir. Asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Menâru'l-envâr* üzerinde şerh, haşiye, ihtisar ve tercüme olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Hanefi usulünün en önemli eserlerinden sayılır. (Koca 2004: 118-119; Duman vd. 2016: 13-14)

Mesâbih: Osmanlı Medrese sisteminde "Otuzlu Medreseler" olarak adlandırılan seviyede okutulan temel hadis kitabına verilen addır. (Baltacı 2005: I/122) İmam Hüseyin b. Mesud Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-Sünne* veya *Mişkât* da denen *Mişkâtü'l-mesâbih* adlı eseridir. Buhârî ve Müslim'den alınmış 4719 hadisi anlatır. (Düzenli 2014: 259-260) Bununla birlikte Kâtip Çelebi 'Mesâbih' ya da 'el-Mesâbih' adı ile başlayan 15 farklı eser ismi daha zikreder. (Balci 2014: V/1825 ve 1976)

Metâli: *Metâli* olarak bilinen eserin tam künyesi *Metâliu'l-enzâr*'dır. Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî (ö. 749/1349) tarafından Beyzâvî'nin *Tavâli'u'l-envâr* adlı kelâm kitabına yazılan şerhin adıdır. (Yavuz 2004: XXIX/180) Osmanlı sahasında İsfahânî'nin kitabı biliniyor olsa da Kâtip Çelebi 'Metâli' kelimesi ile başlayan yirminin üzerinde kitaptan daha bahseder. (Balci 2014: V/1978)

Mi'yâr: Tam adı *Mi'yâru'l-ilm* olan eser, İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) aittir ve mantığa dairdir. (Durusoy 2005: XXX/202-203) Gazzâlî önsözde eseri yazmaktaki temel amacının yine kendi eseri olan *Tehâfütü'l-felâsife'*de geçen felsefî terimlerin anlaşılmasını sağlamak olduğunu söyler.

Miftâh: *Miftâhu'l-ulûm* ya da bilinen adıyla *Miftâh*, Ebû Yakub es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Arap grameri ve belagatine dair eseridir. Belagat bilimlerinde okunan kitapların temelini teşkil eder. *Miftâh* ve çok sayıdaki şerhi oldukça meşhurdur. (Benli 2005: XXX/20) Kastedilen *Miftâh*, bu eser olmalıdır. Medrese eğitiminde ikinci seviye olarak bilinen 'Otuzlu Medreseler'de *Miftâh* şerhleri okutulduğu için bu seviyeye Miftâh Medreseleri de denirdi. (Baltacı 2005: I/121-122) Bunun yanı sıra halk arasında *Mızraklı İlmihâl* olarak bilinen ve Anadolu'da ilmihâl örneklerinin ilklerinden olan anonim eserin adı da *Miftâhu'l-cenne'*dir. Osmanlı sahasında ayrıca Sadreddîn Konevî'nin (ö. 673/1274) Allah-âlem ilişkisinde ilahi bilginin yeri ve değerine dair Arapça eseri olan *Miftahu'l-gayb* adlı eseri vardır. (Öngören 2005: 16-17.), Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) ilimler tarihi ve tasnifiyle ilgili Arapça bibliyografik ve ansiklopedik eseri olan *Miftâhu's-saâde* (Kutluer 2005: 18-19.) ve XVI. yüzyıl şairlerinden Muîdî'nin divan şiirinde kullanılan teşbihlere dair eseri olan *Miftahu't-teşbih* (Erünsal 2005: 19-20.) gibi kitaplar da mevcuttur.

Mir'ât: Molla Hüsrev (ö. 885/1480) önce *Mirkâtu'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* adıyla oldukça muhtasar bir eser kaleme almış; ancak daha sonra eserin anlaşılmasında güçlükler ortaya çıkınca bunu *Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl* ismiyle şerh etmiştir. Eser fıkıh usulüne dairdir. Veciz ve sade bir üslupla yazılan *Mir'âtu'l-usûl* Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Koca 2005: XXX/148) İslam coğrafyasında 'Mir'ât' kelimesi ile başlayan 30'un üzerinde kitabın varlığı *Keşf'üz-zünûn'*da kaydedilmiştir. (Balcı 2014: V/1983)

Misbâh: Arap dili edebiyatı âlimi ve sözlükçü olan Ebu'l-feth Burhânuddîn Nâsır b. Abdiseyyid b. Alî el-Mutarrızî el-Hârizmî'nin eseridir. *El-Misbâh fi'n-nahv* tam adıyla bilinen eser, Mutarrızî'nin kendi oğlu Cemâleddîn Ali'ye Arap dilini öğretmek amacıyla Abdulkâhir el-Cürçânî'nin *Mi'etü 'âmil, el-Cümel fi'n-nahv ve et-Tetimme* adlı gramer kitaplarından ihtisar ederek meydana getirdiği bir gramer kitabıdır. (Çöğenli 2006: XXXI/ 375) Tacuddîn Muhammed b. Muhammed el-Esferâyînî (ö. 875/1285), kaleme aldığı eserine *ez-Zav' 'ale'l-Misbâh* adını vermiştir. Bu eser de medreselerde okutulmuştur. (Hazer 2002: 290)

Mişkât: *Mişkât* olarak bilinen eser, Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından; Ferrâ el-Begavî'ye ait *Mesâbihü's-sünne* adlı hadis kitabını tamamlamak için yazılmıştır. (Hatiboğlu 2004: XXIX/258)

Mu'allâ: Tam adı, Ebû Ya'lâ Muallâ b. Mansûr er-Râzî (ö. 211/826) olan Hanefi fakihî ve muhaddisin *Nevâdiru Mu'allâ* olarak adlandırılan eseridir. Eser kısaca *Mu'allâ* ya da *Nevâdir* olarak da adlandırılır. Eser, Hanefi fikhına dairdir. (Kaya 2005: XXX/309)

Muhît: Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) Arapça'dan Arapça'ya sözlüğüdür. Tam adı *el-Kâmûsu'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasîtu el-câmi' limâ zehebe min lugati'l-'Arab şemâti'tir*. *Kâmûsu'l-muhît* üzerine pek çok şerh, haşiye ve muhtasar yazılmıştır. Sözlük Türkçeye iki defa tercüme edilmiştir. Bunlardan ilki olan Merkezzâde Ahmed

Efendi'nin *el-Bâbü'sü'l-vasî't fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhî't*'idir. İkincisi, Mütercim Ahmed Âsım Efendi'nin *Kâmûs Tercümesi* diye de bilinen *el-Okyânûsü'l-basî't fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhî't* adını taşıyan eseridir. (Koç ve Tanrıverdi 2013: 9-13; Kılıç 2001: 287) Bunun yanı sıra Muhî't adıyla bilinen farklı eserler de mevcuttur. Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 385/995) adlı âlim, edip ve şair tarafından hazırlanan Arapça sözlüğün adı *el-Muhî't fî'l-luğ'a*'dır. Meşhur Türk denizci Seydî Ali Reis'in (ö. 970/1562) deniz coğrafyasına ve astronomiye dair *Kitâbü'l-Muhî't fî ilmi'l-eflâk ve'l-ebhur* adlı eseri mevcuttur. *Bahru'l-Muhî't* adıyla bilinen bir diğer eser ise Ebû Hayyân el-Endülüsî'nin (ö. 745/1344) nahvî-edebî tefsiridir.

Muhtasar: Bir eserin özet halinde kaleme alınmasından meydana gelen telif türüdür ve oldukça fazla sayıda muhtasar örneği mevcuttur. İslamî bilimlerin temel derslerine hazırlayıcı veya yardımcı olan sarf, nahiv, belagat, hesap, hendese gibi derslere de 'Muhtasarat' denir. Ancak *Mutavvel* ve *Telhis* isimleriyle beraber kullanılmış olması; bu ibareyle Teftazânî'nin kastedildiğini gösterir. *Muhtasaru'l-me'ânî*; Sâdeddîn et-Teftazânî (ö. 792/1390) tarafından kaleme alınmıştır ve yine Teftazânî tarafından kaleme alınan *el-Mutavvel ale't-Telhis* adlı kitabın özetidir. (Ergün 1996: 9) Bu eser Osmanlı dönemi Yirmili Medreseler'de yaygın olarak okutulurdu. (Hazer 2002: 277) Bununla birlikte muhtasar adını taşıyan ve oldukça meşhur olan eserler de mevcuttur. Ebu'l-Kasım el-Hirakî'nin (ö. 334/946) Hanbelî fihhına dair ilk klasik metin kabul edilen eseri; Kudûrî'nin (ö. 428/1037) Hanefî fihhına dair eseri; Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin (ö. 500/1107) Şafii fihhına dair eseri; İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) fıkıh usulüne dair eseri; Ebu'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) umumi tarih türündeki eseri ve Halîl b. İshak el-Cündî'nin (ö. 776/1374) Mâlikî fihhına dair eseri de 'el-Muhtasar' adıyla bilinir.

Musaffâ: Osmanlı dönemi meşhur âlimlerinden Hanîf İbrâhim Efendi tarafından kaleme alınan eser Resûl-i Ekrem'in kabrini ziyaret etmenin adabından bahseder. Bir mukaddime ile dört fasıldan meydana gelen eserin tam adı *el-La'lü'l-musaffâ fî ziyâreti'l-Mustafâ*'dır. (Akpınar 1997: XVI/39-42)

Mushaf-ı 'Osmân: Bu ifadeyle kastedilen, Kur'an-ı Kerîm'dir.

Mutavvel: Belagat bilimlerinde okunan kitapların temelini Siraceddîn Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* adlı eser teşkil eder. Bu eserin birinci bölümü sarf, ikinci bölümü nahiv ve son bölümü de meânî ve beyân bilimlerine ayrılmıştır. Sekkâkî'nin eserini Hatîb el-Kazvînî *Telhisü'l-Miftâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân* adıyla şerh etmiştir. Sâdeddîn et-Teftazânî ise (ö. 792/1390) *el-Mutavvel ale't-Telhis* adıyla Kazvînî'nin eserine şerh yazmıştır.(Ergün 1996: 8) Teftazânî'ye ait olan *Mutavvel*, Kurân'daki ifadelerin eşsizliğini anlatan önemli bir eserdir. (Hızlı 2008: 35) Eser Osmanlı medreselerinde okutulan önemli belagat kitaplarından biridir. Bu eserin Seyyid Şerif Cürcânî, Ebu'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî ve Siyâlkûtî tarafından yapılan haşiyeleri ve Hasan Çelebi tarafından yapılan şerhi de meşhurdur. (Ergün 1996: 9)

Mücellâ: İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) Zâhirî bakış açısına göre kaleme aldığı fıkıh kitabıdır. İbn Hazm, fıkıh konusunda hem öğrencilere hem ulemaya hitap etmeyi amaçlamış ve bir rehber niteliğindeki *el-Mücellâ*'yı hazırlamıştır. İbn Hazm'ın birkaç fıkıh kitabı daha mevcuttur. (Aypaydın 2005: XXX/404)

Mültekâ: İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Hanefi fikhına dair eseridir. (Has 2006: XXXI/549-552) Osmanlı medreselerinde bu kitap ve özellikle Muhammet Mevkufâtî (ö. 1654) tarafından yapılan şerhi ("*Mevkûfât*" diye biliniyordu) uzun süre temel fıkıh kitabı olarak okutulmuştur. (Ergün 1996: 20; Hızlı 2008: 37-38) İslam coğrafyasında 'Mültekâ' olarak bilinen farklı eserlerin varlığı kayıtlıdır (Balcı 2014: V/2022)

Müntehâ: Muhammediye müellifi olarak ünlenen Yazıcıoğlu Mehmed'in *el-Müntehâ 'ale'l-Füsûs* adlı bu küçük eseri; Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin tanınmış eseri *Füsûsu'l-hikem*'in ilk şârihi Müeyyidüddîn el-Cendî tarafından yapılan şerhinin ta'likâtından ibarettir. *El-Müntehâ*, Ahmed Bîcan tarafından genişletilerek *Kitâbü'l-Müntehâ ale'l-Füsûs* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve bu eser *Füsûsü'l-Hikem*'in ilk Türkçe tercümesi sayılmıştır. (Uzun 2013: XLIII/362-363) Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan eser ise Ahmed Bîcan'ın tercümesidir.

Nuhbe: Türk edebiyatında Nuhbe olarak çok bilinen iki ayrı eser vardır. Bunlardan birincisi İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'ye ait ve hadis usulüne dair *Mukaddime* adlı kitabına yazdığı muhtasardır. el-Askalânî'nin eserinin tam adı *Nuhbetü'l-fiker*'dir. (Kandemir 2006: XXXI/121) Kâtip Çelebi Nuhbe adıyla başlayan 8 eserden daha daha bahseder. (Balcı 2014: V/ 2036) Nuhbe olarak bilinen bir diğer eser ise Divan şairi Sünbülzâde Vehbî'ye aittir. *Nuhbe-i Vehbî*, III. Selim'e ithafen 1799 yılında kaleme alınmış Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Az bilinen ve az kullanılan sözcükler seçilerek oluşturulmuştur. Eser, medrese öğrencileri tarafından el kitabı olarak kullanılmıştır. (Külekçi ve Karabey 1990: 21)

Sadru's-şerî'a: Osmanlı medreselerinde okutulan temel fıkıh kitaplarından birisidir. Kitabın müellifi olan Sadruşşerî'a es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerî'a Ömer b. Sadrişşerî'a el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî; kısaca Sadruşşerî'a olarak bilinirdi. Müellifinin adıyla özdeşleşerek *Sadruşşerî'a* şeklinde bilinen *Tenkîhu'l-usûl ve tavzîhu't-tenkîh* adındaki eser, Hanefi fikhına dairedir. Kendisinden sonraki usul düşüncesini derinden etkileyen bu çalışma medreselerin temel kitapları arasında yer almış, üzerine birçok şerh, haşiye ve ta'lik yazılmıştır. (Özen 2008: XXXV/427-431)

Şemsü'l-maârif: Ahmed b. Ali el-Bûnî'ye (ö. 622/1225) nispet edilen havas ilimlerine dair eser. Eserin tam adı *Şemsü'l-ma'ârif ve letâ'ifü'l-'avârif*'tir. Eser kırk bölümden oluşur. İslam dünyasında bâtinî ilimlere dair yazılmış ansiklopedik mahiyette en hacimli kitaplardan biri olup harfler ilmi; sayılar ilmi; cifr ve vefkler ilmi, zâyirçe ilmi, anâsır-ı erbaa ilmi, yıldızlar, felekler, burçlar ve menziller ilmi; isimler, rukyeler, tılsımât ve dualar ilmi; simya ilmi konularındadır. (Alpay 1979: 4-6; Ceyhan 2010: XXXVIII/531-532)

Şifâ: Osmanlı ve İslam coğrafyasında Şifâ ismiyle anılan birkaç kitap vardır. Ancak akla ilk gelen, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037), mantık ve nazârî felsefe disiplinlerine dair ünlü eseridir. (Balcı 2014: III/844) İbn Sînâ'nın felsefî sistemini bütün yönleriyle kapsayan ve diğer eserlerinin anlaşılması için esas teşkil eden *Kitâbü's-Şifâ*, İslam felsefesi geleneği yanında topyekûn İslam düşüncesi tarihinin de büyük bir klasiğidir. (Kutluer 2010: XXXIX/131-134) Temel olarak mantık, fizik, matematik, metafizik, geometri ve astronomiden bahseden eser, Osmanlı ulemasının temel kitaplarındandır. Bunun dışında *eş-Şifâ* adıyla bilinen ve kullanılan meşhur bir diğer eser Kadı

İyâz'a aittir. Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in Müslümanlar üzerindeki haklarına dair eser, Osmanlı medreselerinde hadis derslerinde okutulan kitaplardan biridir. (Kandemir 2010: XXXIX/134) Bu iki eserin dışında Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Şifâü'l-galîl* adında illet nazariyesine dair fıkıh usulü kitabı (Başoğlu 2010: 140-141) ve İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) *Şifâü'l-sâil* adında tasavvufa dair eseri (Uludağ 2010: 141-142) bilinmektedir.

Ta'rifât: Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) İslamî ilimlere dair terimler sözlüğünün adıdır. Son derece veciz, yalın ve ince tanımların bulunduğu eserde tasavvuf ve felsefe gibi alanlarda bir kısım terimlerin tarifleri muğlak kalmıştır. Eser, asırlar boyunca birçok ilim talebesinin başucu kitaplarından biri olmuştur. (Gümüş 2011: 29; Acer 2014: 29-34)

Telhîs: Kelime olarak 'telhîs'; oldukça geniş olarak hazırlanan eserleri halkın veya öğrencinin daha iyi anlaması için özetlemek demektir. Siraceddîn Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserine Hatib el-Kazvinî tarafından yazılan *Telhisü'l-Miftâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* adlı şerh bazen *Telhîs* bazen *Miftâh* olarak söylenegelmiştir. (Ergün 1996: 9) Bununla birlikte Sâdeddîn Teftazânî'nin *Telhîs fi'l-Belâga* adlı bir eseri vardır ki Arap edebiyatı konusundadır. Teftazânî'nin eseri de Anadolu medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Hızlı 2008: 35)

Tenvîr-Ebsâr: Şeyhülislâm ve Hanefi fakihi Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598) tarafından yazılmış olan eserin tam adı *Tenvîrü'l-ebâr ve Câmiu'l-bihâr*'dir. Bilhassa müftü ve kadılar için el kitabı mahiyetinde özlü bir metindir. (Özel 2012: XLI/188) Timurtâşî'nin eseri üzerine haşiye ve şerhler de yazılmıştır. 'Tenvîr' ismiyle farklı kitaplar olsa da kelimenin şirde ebsâr kelimesiyle birlikte kullanımı Timurtâşî'nin kitabını anlamamıza olanak sağlıyor.

Tehzibü'l-ahlâk: Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Yakub b. Miskeveyh el-Hâzin (ö. 421/1030) ahlak âlimi, filozof ve tarihçidir. Ahlak felsefesi deyince ilk akla gelen eserlerden biri İbn Miskeveyh'in *Tehzibü'l-ahlâk* adlı eseridir. Gazzâlî'den Kınalîzâde Ali'ye varıncaya kadar birçok düşünür, ahlak sahasına Miskeveyh'in eserinden yararlanmıştır. (Bayraktar 1999: XX/201)

Tuhfe: 'Hediye' anlamına gelen tuhfe, İslam dünyasında çok çeşitli eserlere isim olarak kullanılmıştır. Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed Es-Semerkindî'ye ait *Tuhfetü'l-fukahâ*, Hanefi fıkına dairdir. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin etrâf türünün en meşhur örneği olan eserinin adı *Tuhfetü'l-eşrâf*'tir. *Tuhfetü'l-erîb*; Abdullah et-Tercümân'ın Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı eseridir. Muhammed b. Fazlullah el-Burhânî'nin sufilerin varlık ve mertebeleri hakkındaki görüşlerine dair eseri *Tuhfetü'l-mürsele*'dir. *Tuhfetü'n-nüzzâr*, meşhur seyyah İbn Battûta'nın seyahatnâmesinin tam adıdır. *Tuhfe-i İsnâaşeriyye* adıyla bilinen eser; Abdulazîz ed-Dihlevî'nin Farsça eseridir ve on iki imama bağlı Şia inancının eleştirisine dairdir. *Tuhfetü'l-hükkâm*; Ebû Bekir İbn Âsım'ın Mâlikî fıkına dair eserinin adıdır. Nevevî'nin Şafii fıkına dair *Minhâcüt-tâlibîn* adlı eserine İbn Hacer el-Heytemî'nin yazdığı şerhin adı *Tuhfetü'l-muhtâc*'dir. *Tuhfetü'l-uşşâk* adlı eser; 20 makale, 20 hikâye ve 20 münacattan oluşan bir mesnevidir ve Gelibolulu Ali'ye

aittir. Muhammed Şîrvânî'ye ait ve *Cevhernâme*, *Tuhfe-i Murâdî* adıyla bilinir ve değerli taşlardan bahseder. (Argunşah 1999: VII) *Tuhfetü'l-Harameyn*, hac yolculuğunu anlatır ve meşhur divan şairi Nâbî'ye aittir. İsmail Hakkı Bursevî'nin müellifi olduğu *Tuhfe-i Recebiyye* bir esmaü'l-hüsna şerhidir. *Tuhfe-i Vehbî*; Sünbülzâde Vehbî'ye ait manzum Farsça-Türkçe sözlüktür. (Karabey ve Külekçi 1990: 21) *Tuhfe-i Hattâtîn* Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi'nin hat ve hattat biyografilerine dair eseridir. (Koç 2011: XXXV-XXXVIII) Görüldüğü üzere İslam dünyasında tuhfe olarak bilinen pek çok eser vardır. Ulemanın kitaplığında bunlardan herhangi birinin olması muhtemeldir. Keşfü'z-zünûn'da adı 'Tuhfe' kelimesiyle başlayan 200 civarında eser hakkında bilgi verilir. (Balci 2014: V/2116-2218)

'Uyûn: Tam adı '*Uyûnu'l-ahbâr* olan eserin müellifi İbn Kuteybe'dir. (ö. 276/889) Eser, edep ve muhâdarât ile değişik konulara dairdir. Bablar halinde tasnif edilen '*Uyûnu'l-ahbâr*'da aranan konuya kolayca ulaşılabilmesi için her bab altında ilgili malzeme özet halinde verilmiş; ulema, hükema, üdeba, bülega ve şuaara sözlerinden, hükümdarların hayatından ve önceki neslin eserlerinden en güzel örnekler seçilerek bir araya getirilmiştir. (Durmuş 2012: 247) Bununla birlikte; Kâtip Çelebi 'Uyûn' ile başlayan 45 kitap adı zikreder. (Balci 2014: V/2122)

Vassâf: Kitabın yazarı Abdullah ibn Fadlillah'tır. Farsça olan eser *Tarihü'l-Vassâf* olarak bilinir. Kitabın Cengiz'i ve çocuklarını Gazan Han'a kadar anlattığı aktarılmıştır. Tam adı *Tecziyetü'l-emsârî ve Tecziyetü'l-âsâr*'dır. Ayrıca şiir ve inşanın güzelliklerinden de bahseder. (Balci 2014: I/287)

Vikâye: Burhânuşşerî'a Mahmûd b. Sadruşşerî'a el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî, kızının oğlu olan torunu ikinci Sadruşşerî'a Ubeydullah için Burhâneddîn el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) Hanefi fikhına dair eseri olan *Hidâye* kitabının bazı önemli bölümlerini bir araya getirmiş ve kitabına *Vikâye* adını vermiştir. Kısaca *el-Vikâye* olarak bilinen *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'il-i-Hidâye*, Hanefi fikhının temel metinlerinden biridir ve Hanefi mezhebinde 'mütûn-i erbaa' veya 'mütûn-i selâse' diye anılan özlü fıkıh metinleri arasında yer alır. (Bedir 2013: 106)

SONUÇ

Klasik metinleri hakkıyla okuyup anlayabilmek; dinler tarihi, Kurân, hadis, astronomi, mitoloji, tarih gibi alanlarda belli bir bilgi birikimi gerektirir. Bir metindeki kelimeler ise anlam değerini metindeki başka kelimeler bağlamında kazanır. Sünbülzâde Vehbî'nin kasidesi, bunun güzel bir örneğidir. Kullanılan kelimelerin bazıları, sözlük anlamlarına uygun olduğu gibi aynı zamanda o dönemin en bilindik ve önemli kitap adlarıdır. Bugün pek çok araştırmacının dahi ismini duymadığı bu kitaplar, klasik medrese eğitiminde kullanılan temel ders kitaplarıydı. Çalışmadaki amaç, klasik metinlerin daha dikkatli okunması gerektiğine dikkat çekmektir. Gelişigüzel şekilde okuyup geçtiğimiz kelimelerin bugün kullanılmayan ancak derin kültür öğeleri taşıyan farklı anlamlar da ihtiva edebileceğini göz önüne almalıyız. Toplumsal hayattan uzak kalmakla eleştirilen klasik Osmanlı şiiri, bu ve buna benzer örneklerle bu eleştirileri hak etmediğini de göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abacı, Harun (2006). Beydavi ve Nesefî’de İtizal Etkilerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acer, Abdulrahman (Hzl.) (2014). Seyyid Şerif Cürçânî, Ta’rifat Tasavvuf İstilahları (Abdulaziz Mecdi Tolun Tercümesi). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Akbayar, Nuri (Hzl.) (1996). Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî I-II-III. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akpınar, Cemil (1997). “Hanif İbrahim Efendi”. DİA C. 16. Ankara: TDV Yayınları. 39-42.
- Alpay, Selahaddîn (Çev.) (1979). İmam Ahmed bin el-Bûnî, Şemsü’l-maârif. İstanbul: Sedef Yayınevi.
- Apaydın, H. Yunus (2005). “el-Muhalla”. DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 404-406.
- Argunşah, Mustafa (Hzl.) (1999). Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıcı, Müstakim (2013). “Gelenek Oluşturan Bir Felsefe Klasiği Olarak Hikmetü’l-‘Ayn ve Etkileri”. Ankara: Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu. 16-17 Kasım. 332-349.
- Aydüz, Salim (1997). “Lâle Devri’nde Yapılan İlmî Faaliyetler”. Divan 1997/1. SS. 143-170. <http://www.divandergisi.com/downloadPDF.aspx?filename=26.pdf> [erişim tarihi 10.10. 2017]
- Ayğın, Abdurrahim (2009). Dürer Kitabı Çerçevesinde Molla Hüsrev’in Fıkhi Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Aytekin, Arif (1991). “Babertî”. DİA C. 4. Ankara: TDV Yayınları. 377-378.
- Baktır, Mustafa (1995). “el-Eşbâh ve’n-nezâir”. DİA C. 11. Ankara: TDV Yayınları. 458-459.
- Balcı, Rüştü (Çev.) (2014). Kâtip Çelebi, Keşfü’z-zünûn I-V Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Banarlı, N. Sami (2004). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: MEB Yayınları.
- Başoğlu, Tuncay (2010). “Şifâü’l-galîl”, DİA C. 39. Ankara: TDV Yayınları. 140-141.
- Bayraktar, Mehmet (1999). “İbn Miskeveyh”, DİA C. 20. Ankara: TDV Yayınları. 201-207.
- Bebek, Adil (1998). “Hayâlî”. DİA C. 17. Ankara: TDV Yayınları. 3-5.
- Bedir, Murteza (2013). “Vikâyetü’r-rivâye”. DİA C. 41. Ankara: TDV Yayınları. 106-108.
- Benli, Mehmet Sami (2005). “Miftâhu’l-ulûm”. DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 20-21.
- Bilgin Azmi, M. Çiçekler (Hzl.) (2011). Şirazlı Şeyh Sadi, Gülsuyu Gülistan Tercümesi. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Canım, Rıdvan (Hzl.) (2000). Latîfî, Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratu’n-nuzamâ. Ankara: AKMB Yayınları.
- Cerrahoğlu, İsmail (1995). “Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil”. DİA C. 11. Ankara: TDV Yayınları. 260-261.

- Cerrahoğlu, İsmail (1996). "Gurerü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid". DİA C. 14. Ankara: TDV Yayınları. 205-206.
- Ceyhan, Semih (2010). "Şemsü'l-maârif". DİA C. 38. Ankara: TDV Yayınları. 531-533.
- Çakan, İ. Lütfü (1998). "Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe", DİA C. 1. Ankara: TDV Yayınları. 144.
- Çatakoğlu, Mehmet Şerif (2002). Anadolu Selçukluları Dönemi İlmî Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmî Faaliyetlerine Tesiri. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, İlyas (2005). "Sâhib b. Abbâd". DİA C. 35. Ankara: TDV Yayınları. 512-515.
- Çöğenli, M. Sadi (2006). "Mutarrızî". DİA C. 31. Ankara: TDV Yayınları. 375-377.
- Demirayak, Kenan (2003). "el-Maksûd". DİA C. 27. Ankara: TDV Yayınları. 453.
- Durmuş, İsmail (2012). "Uyûnu'l-ahbâr". DİA C. 42. Ankara: TDV Yayınları. 247-248.
- Durusoy, Ali (2001). "el-İşârât ve't-tenbîhât". DİA C. 23. Ankara: TDV Yayınları. 421-422.
- Durusoy, Ali (2005). "Mi'yârü'l-ilm". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 202-203.
- Düzenli, Muhittin (2014). "Beğâvî'nin Kitabı'l-mesâbih Adlı Eserinin Kadim Bir Nüshası ve Diğer Nüshalarla Mukayesesi". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. Cilt 14 Sayı 3. SS. 257-284. http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/1122397703_1403100936.pdf [Erişim tarihi 02.11.2017]
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî (2016). Menâru'l-envâr. Çev. Soner Duman, O. Günay, S. Kaya. İstanbul: Beka Yayınları.
- Erdem, Sadık (Hzl.) (1994). Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı. Ankara: AKMB Yayınları.
- Ergün, Mustafa (1996). "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi-1, Medresede Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", Afyon: A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi.
- Erkan, Mustafa (1992). "Behcetü'l-Hadaik". DİA C. 5. Ankara: TDV Yayınları. 346-348.
- Erünsal, E. İsmail (2005). "Miftâhu't-teşbih". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 19-20.
- Erünsal, E. İsmail (2015). Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gençosman, M. Nuri (Çev.) (1963). Câmî, Bahâristân, MEB Basımevi.
- Gibb E.J. (1999). Osmanlı Şiir Tarihi I-II. Çev. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gümüş, Sadettin (2011). "et-Ta'rifât". DİA C. 40. Ankara: TDV Yayınları. 29-30.
- Günenç, Enver (Çev.) (2000). İbnü'l-Cevzî, Kitâbu'l-ezkiyâ. İstanbul: Şule Yayınları.
- Güran, Tefik (1997). Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı, V. Cilt Tarihi İstatistikler Dizisi. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

- Gürlek, Dursun (2014). Ayaklı Kütüphaneler. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Has, Şükrü Selim (2006). "Mülteka'l-ebhur". DİA C. 31. Ankara: TDV Yayınları. 549-552.
- Hatiboğlu, İbrahim (2005). "Mesâbîhu's-sünne". DİA C. 29. Ankara: TDV Yayınları. 258-260.
- Hazer, Dursun (2002). "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları". Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2002/1, SS, 274-293. http://www.ilafdergi.hitit.edu.tr/Makaleler/423612140_1.12.pdf [Erişim tarihi: 08.09.2017]
- Hızlı, Mefail (2008). "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 17 Sayı: 1. SS, 25-46. [http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2008-17\(1\)/M2.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2008-17(1)/M2.pdf) [Erişim tarihi: 14.07.2017]
- İlaydın, Hikmet (Çev.) (1991). Sâdî, Gülistan. MEB Yayınevi.
- İsen, Mustafa (Hzl.) (1998). Sehî Bey Tezkiresi-Heşt Behişt. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kallek, Cengiz (1991). "el-Bahru'z-zehhâr". DİA C. 4. Ankara: TDV Yayınları. 518.
- Kallek, Cengiz (1998). "el-Hidâye". DİA C. 17. Ankara: TDV Yayınları. 471-473.
- Kandemir, M. Yaşar (2006). "Mukaddimetü İbni's-Salâh". DİA C. 31. Ankara: TDV Yayınları. 121-124.
- Kandemir, M. Yaşar (2010). "eş-Şifâ". DİA C. 39. Ankara: TDV Yayınları. 134-138.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal (Çev.) (2015). XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlimiyeye Dair Bir Eser Kevâkib-i Seb'a Risalesi. Ankara: TTK Yayınları.
- Karaismailoğlu, Adnan (1992). "Bostân". DİA C. 6. Ankara: TDV Yayınları. 307-308.
- Kaya, Eyyüp Said (2005). "Muallâ b. Mansûr". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 309.
- Kılıç, Hulusi (2001). "el-Kâmûsu'l-muhîr". DİA C. 24. Ankara: TDV Yayınları. 287-288.
- Kılıç, Mahmut Erol (1996). "el-Fütûhatü'l-Mekkiye". DİA C. 13. Ankara: TDV Yayınları. 251-258.
- Kılıç, Mahmut Erol (1996). "Füsûsu'l-hikem". DİA C. 13. Ankara: TDV Yayınları. 230-237.
- Koca, Ferhat (2004). "Menârü'l-envâr". DİA C. 29. Ankara: TDV Yayınları. 118-119.
- Koca, Ferhat (2005). "Mir'âtü'l-usûl". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 148.
- Koç, Mustafa (Hzl.) (2014). Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koç, Mustafa, E. Tanrıverdi (Hzl.) (2013). Mütercim Âsım Efendi, Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi. 1-6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Köse, Murtaza (2001). "Ferganalı Bir Hukukçu Merginanî ve Hidaye Adlı Eseri". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Sayı 17. SS. 345-363.
http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/1006972162_FERGANALI%20B%C4%B0R%20HUKUK%C3%87U%20MERGINAN%C4%B0VE%20H%C4%B0DAYE%20ADLI%20ESER%C4%B0.pdf [Erişim tarihi: 14.07.2017]
- Kutluer, İlhan (2005). "Miftâhu's-saâde". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 18-19.
- Kutluer, İlhan (2010). "eş-Şifâ". DİA C. 39. Ankara: TDV Yayınları. 131-134.
- Külekçi, Numan, T. Karabey (Hzl.) (1990). Sünbülzâde Vehbî, Tuhfe-i Vehbî. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Muhammed İshâk en-Nedîm (2017). el-Fihrist. Çev. Komisyon. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Okumuş, Ömer (1991). "Baharistân". DİA C. 4. Ankara: TDV Yayınları. 470-471.
- Öngören, Reşat (2005). "Miftâhu'l-gayb". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 16-17.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit (1995). "el-Eşbâh ve'n-nezâir". DİA C. 11. Ankara: TDV Yayınları. 457-458.
- Özcan, Tahsin (2007). "Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi". DİA C. 34. Ankara: TDV Yayınları. 291-292.
- Özel, Ahmet (2003). "Makbilî". DİA C. 27. Ankara: TDV Yayınları. 428-429.
- Özel, Ahmet (2006). "Mütevekkil-Alellah Yahyâ b. Şemseddîn". DİA C. 32. Ankara: TDV Yayınları. 216-217.
- Özel, Ahmet (2012). "Timurtâşî Muhammed b. Abdullah". DİA C. 41. Ankara: TDV Yayınları. 188-189.
- Özen, Şükrü (2008). "Sadruşşeria". DİA C. 35. Ankara: TDV Yayınları. 427-431.
- Özervanlı, M. Sait (1994). "ed-Dürretü'l-fâhire". DİA C. 10. Ankara: TDV Yayınları. 31-32.
- Parlatır, İsmail (Hzl.) (2012). Fuzuli Türkçe Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pedersen, Johannes (2013). İslam Dünyasında Kitabın Tarihi. Çev. M. Macit Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Râğıb el-İsfahânî (2010). Müfredât. Çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Schimmel, Annemarie (2017) Sayıların Gizemi. Çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sinanoğlu, Mustafa (2003). "el-Makâsıd". DİA C. 27. Ankara: TDV Yayınları. 420-421.
- Sünbülzâde Vehbî Divanı, Toronto Üniversitesi Kütüphanesi PL 248 S85A18 1837.
- Şahinoğlu, Nazif (1995). "Evsâfu'l-eşrâf". DİA C. 11. Ankara: TDV Yayınları. 543.
- Tahrallı, Mustafa, S. Eraydın (Hzl.) (2014). Ahmed Avni Konuk, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi. İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları.

- Tökel, Dursun Ali (2010). Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri. Ankara: Hece Yayınları.
- Turan, Şerafettin (2002). "Kitabü'l-Muhîr". DİA C. 26. Ankara: TDV Yayınları. 111-112.
- Uludağ, Süleyman (2010). "Şifâü's-sâil". DİA C. 39. Ankara: TDV Yayınları. 141-142.
- Uzun, Mustafa (2013). "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi". DİA C. 43. Ankara: TDV Yayınları. 362-363.
- Ünver, Süheyl (1946). Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yaman, Ahmet (2002). "Kenzü'd-dekâik". DİA C. 25. Ankara: TDV Yayınları. 261-262.
- Yaşaroğlu, M. Kamil (2005). "Miftahu'l-cenne". DİA C. 30. Ankara: TDV Yayınları. 5-6.
- Yavuz, Mustafa Şevki (2002). "Kâtibî Ali b. Ömer". DİA C. 25. Ankara: TDV Yayınları. 41-42.
- Yavuz, Mustafa Şevki (2011). "Taşköprizâde Ahmet Efendi". DİA C. 40. Ankara: TDV Yayınları. 151-152.
- Yavuz, Yusuf Şevki, C. Avcı (1999). "İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec". DİA C. 20. Ankara: TDV Yayınları. 543-549.
- Yazıcı, Tahsin (1996). "Gülistân". DİA C. 14. Ankara: TDV Yayınları. 240-241.
- Yazıcı, Tahsin (2007). "Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi". DİA C. 34. Ankara: TDV Yayınları. 291-292.
- Yenikale, Ahmet (Hzl.) (2011) Sünbülzâde Vehbî Dîvânı. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.
- Yıldırım, Suat (1991), "Bahru'l-Muhîr", DİA IV, 516-517, Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, Emine, N. Demir (2009). Salebi'nin Kitabı Araisi'l-Mecalis fi Kısasi'l-Enbiya'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri. Journal of Turkish Studies, Cilt 33/II, Cem Dilçin Armağanı, Yayına Hazırlayan Z. Toska, SS. 357-370.
- Yurdagür, Metin (2003). "el-Meâlim". DİA C. 28. Ankara: TDV Yayınları. 202-203.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>

